

наукові пошуки і знахідки. – Вип. 24: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 432 с.

Заика Е.Я. «Оставил по себе неизгладимый след очарования» (к 200-летию со дня рождения В.И. Штернберга)

Статья посвящена личным, культурным и творческим связям представителя изобразительного искусства XIX ст. В.И. Штернберга с украинскими и русскими художниками, культурными деятелями, меценатами Украины XIX ст., личному вкладу Василия Штернберга в украинское изобразительное искусство XIX ст.

Ключевые слова: искусство, украинское изобразительное искусство, культурные и творческие связи, пейзаж, портрет.

Zaika O.Ya. «He left the unforgettable trace of the charming memory of him» (to the 200th anniversary of V.I. Shternberh)

The article is devoted to the personal, cultural and creative relations of V.I. Shternberh, the fine arts representative of the 19th century with the Ukrainian and Russian painters, cultural figures and patrons of Ukraine of the 19th century, to the personal contribution of Vasyl' Shternberh into the Ukrainian fine arts of the 19th century.

Key words: fine arts, Ukrainian painting arts, cultural and creative relations, landscape, portrait.

15.03.2018 р.

УДК 001: 378.091.12.011.3-051(091)(477.51-21Ніжин)
«1840/1875»

А.О. Іваненко

НАУКОВІ СТУДІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ КАФЕДР НІЖИНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ЛІЦЕЮ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА (1840–1875 РР.)

У статті з'ясовано доробок професорів загальноосвітніх кафедр Ніжинського юридичного ліцею, які значною мірою прислужилися розвитку вітчизняної науки. Проаналізовано наукової студії М. Тулова, А. Линниченко, П. Іващенко, О. Белоброва, І. Лашнюкова, І. Сребницького під час роботи у Ліцеї та поза ним.

Ключові слова: Ліцей, кафедра, студія, монографія.

Освітній процес у закладах «особливого типу» – ліцеях – мав багато спільних рис, адже вони передусім готували своїх вихованців до державної служби, що не передбачало поглибленого вивчення предметів, які не мали практичного значення. Ніжинський юридичний ліцей залишив помітний слід в історії, а його вихованці знайшли застосування своїм знанням у галузі судочинства, державного управління та місцевого самоврядування. Але діяльність професорської корпорації та їх науковий доробок не були об'єктом окремих досліджень. У 1859 р. коштом почесного попечителя Г. Кушельова-Безбородька була видана колективна праця під назвою «Лицей князя Безбо-

родко». Наведені в ній біографії засновників, директорів та професорів опрацювали М. Гербель, В. Толбин, К. Троцина. Науково-педагогічну діяльність професора М. Тулова проаналізував О. Самойленко.

Після реорганізації Гімназії вищих наук у Фізико-математичний ліцей у 1832 р., на його базі у 1840 р. був створений Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька. Склад кафедр Ніжинського юридичного ліцею свідчить про те, що він мав виключно практично-спеціальний характер. Як зазначалося в Статуті Ліцею, виданому у 1840 р., «главною целью Лицея князя Безбородко есть распространение основательных сведений по части отечественного законодательства». За винятком енциклопедії законодавства, в Ліцеї не викладалося жодної науково-теоретичної дисципліни з царини права – римського права, міжнародного права, політичної економії, що були характерні для навчальних програм юридичних факультетів університетів. Навчання по суті зводилося до засвоєння студентами Зводу законів, відтак у Ніжинському ліцеї було створено 4 фахові (енциклопедії законодавства і державного права, поліцейських та кримінальних законів і судустрою, цивільного права, законів казенного управління) та 5 загальноосвітніх (богослов'я, російської словесності, російської історії та статистики, німецької словесності, французької словесності) кафедр.

На посаді професора кафедри російської словесності Ніжинського юридичного ліцею у 1840–1853 рр. перебував М. Тулов [4]. Його студію «О современном направлении изящной словесности на Западе Европы» було надруковано 1850 р. в «Журнале Министерства народного просвещения» [27, с. 145–178]. Згодом побачило світ фундаментальне дослідження М. Тулова «Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии» (1853 р.). Розподіливши поетичні твори на ліричні, епічні та драматичні, він розглянув конкретні форми, в яких розвивалися ці види поетичної творчості у літературі різних народів.

М. Тулов також значною мірою прислужився розвитку освіти. На початку 1862 р. Міністерство народної освіти виділило кошти для створення мережі народних шкіл у західних губерніях, однак питання про підготовку вчителів для цих навчальних закладів залишалося невирішеним.

Оскільки одним з безпосередніх виконавців цього розпорядження був тоді вже інспектор училищ Київського навчального округу М. Тулов, він 18 квітня 1862 р. запропонував проект створення педагогічної школи з 6-місячним терміном навчання. До неї приймали селян та міщан православного віросповідання, які володіли знаннями, що відповідали програмі парафіяльного училища. Викладачі цієї педагогічної школи мали працювати на громадських засадах [33, с. 318–324].

Київська педагогічна школа під керівництвом М. Тулова почала діяти у приміщенні Університету Св. Володимира в травні 1862 р. Учителювали в ній викладачі гімназій та студенти Київського університету Св. Володимира,

які раніше опікувалися недільними школами, зокрема П. Житецький та М. Драгоманов.

Пізніше М. Драгоманов неодноразово згадував про Київську педагогічну школу. У брошурі «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877 р.) він писав: «Тоді навіть начальство (міністерство Головнина, попечитель Вітте, інспектор округу Тулов) не жахалось народної української мови в школах. Для початкового читання учням були навіть запечатані на казенні гроші «Байки» Глібова. А коли ... московсько-катковський уряд заборонив в 1863 р. усякі педагогічні книги українські, та все-таки верховодці діла школьного в Києві ще не зовсім було забули шкільну науку» [5, с. 24].

У 1863 р. М. Тулов вирушив на 4 місяці у відрядження до Німеччини для вивчення досвіду підготовки вчителів і діяльності місцевих народних училищ, щоб «шукати вказівок для вирішення аналогічних питань елементарної освіти в Росії». Одним із результатів цієї поїздки стало дослідження «Народное образование в Пруссии», надруковане наступного року в журналі «Отечественные записки».

Водночас М. Тулов продовжував свої мовознавчі розвідки. Так, ще в 1861 р. окремою брошурою було опубліковано його «Обозрение лингвистических категорий», а у березневому номері «Журнала Министерства народного просвещения» за 1869 р. – «Очерк истории языкознания» [28; 29; 30; 22].

У 1874 р. М. Тулов видав навчальний посібник «Об элементарных звуках человеческой речи и русской азбуке», який було рекомендовано Вченим комітетом Міністерства народної освіти для середніх навчальних закладів, учительських семінарій та інститутів. Книга М. Тулова переслідувала практичну мету – створити зручну, раціональну систему навчання грамоті. Відтак, до основного тексту був доданий буквар з відомостями з історії російської абетки [3]. Крім теоретичної частини, яка містила відомості про фізіологічні умови вимови голосних та приголосних звуків, причини зміни звуків (пом'якшення), співвідношення звуків і літер російської мови, у підручнику було вміщено додаток під назвою «Букварь для обучения русскому чтению» [32]. Він являв собою поручну методичну розробку, якою могли користуватися не лише професійні вчителі, а й ті, хто самостійно навчав дитину грамоті. У 1875 р. під назвою «Руководство для обучающихся чтению по русскому букварю» педагог видав цей додаток окремою брошурою [31].

М. Тулов опікувався методикою навчання не лише російської, а й української грамоти. У 1879 р. у Воронежі вийшла друком його брошура «О малорусском правописании». Аби наблизити написання слів до їх вимови і таким чином полегшити процес навчання грамоти, М. Тулов запропонував низку змін у графіці та орфографії українського правопису. Він подав загальну характеристику українського правопису і обґрунтував графічну й орфографічну реформи, що спиралися на фонетичне написання, а також зразки текстів, надрукованих за новою орфографією [26].

У 1881 р. побачило світ виправлене та доопрацьоване друге видання посібника «Об элементарных звуках человеческой речи и русской азбуке» з «Букварем для обучения русскому чтению», окремою брошурою була надрукована публічна лекція М. Тулова у Київському університеті Св. Володимира «О процессе поэтического творчества». Того ж таки 1881 р. уперше в повному обсязі було оприлюднено один з найвідоміших літературних творів М. Тулова – «Гимназическая переписка, собранная бывшим инспектором Татаровской гимназии Иваном Линейкиным с дополнениями, почерпнутыми из юридической практики судебного следователя Петра Линейкина». Перші розділи цієї напівбелетристичної праці, яку автор підписав «Иван Линейкин», були надруковані ще в 1861 р. на сторінках журналу «Основа». Тоді через цензурні умови публікація було припинено, і лише через 20 років «Гимназическая переписка» побачила світ повністю – спочатку у журналі «Вестник Европы», а потім окремою книгою. У творі, який побудовано у формі листування, що надає йому особливої достовірності, представлено звичай та порядки у тогочасній середній школі. Публічно засуджуючи передусім моральні недоліки освітянського життя, М. Тулов, вустами одного зі своїх героїв, висловив думку про неможливість раціонального влаштування школи лише педагогічними засобами, якщо на неї негативно впливають умови навколишнього життя [33, с. 318–324].

У 1853–1854 рр. посаду професора кафедри російської словесності Ніжинського юридичного ліцею обіймав А. Линниченко. Ще у 1845 р. він витримав встановлене для отримання ступеня магістра російської словесності випробування і після захисту дисертації «Очерк развития важнейших идей отечественного языкознания от возникновения ученых исследований русского языка до утверждения их на началах сравнительно-исторической науки о языке» у 1846 р. одержав науковий ступінь магістра. А. Линниченку належали дослідження про діяльність і творчу спадщину І. Крилова, Ч. Діккенса, некрологи професорів Київського університету Св. Володимира. Кілька видань витримав його «Курс истории русской литературы для средних учебных заведений» [16; 10; 11; 12, 13; 24]. Подальша науково-педагогічна діяльність була пов'язана головним чином з Київським університетом Св. Володимира.

Протягом 1856–1863 рр. на посаді професора кафедри російської словесності Ніжинського юридичного ліцею перебував О. Белобров. Його монографія «О народной русской поэзии», що побачила світ у 1859 р., була схвально зустрінута фахівцями. О. Белобров також досліджував пам'ятки українського фольклору, в якому вбачав «свідомий вираз народного духу, народного характеру» [20, с. 108].

У 1873–1874 рр. обов'язки професора кафедри російської словесності Ніжинського юридичного ліцею виконував П. Іващенко. Під час роботи у Ніжині він видав свої головні праці «Очерк содержания сатир А.П. Сумарокова»

(Ніжин, 1874), «Религиозный культ южно-русского народа в его пословицах» (СПб., 1874), «Следы языческих верований в южнорусских шептаньях» (К., 1876).

У 1853 р. кафедру російської історії та статистики Ніжинського юридичного ліцею посів І. Лашнюков і викладав у своїй alma mater до 1868 р. Ще у студентські роки він написав працю «О причинах усобиц между русскими князьями и о влиянии их на современное общество в период времени от Рюрика до Ивана Калиты и Гедимины» [25, с. 408–409], удостоєну золотої медалі. Відгук про неї був опублікований у виданні Київського університету Св. Володимира в 1850 р.: «Автор весьма подробно изложил историю междукняжеских усобиц в пространство времени от Рюрика до Андрея Боголюбского; от Андрея же Боголюбского до Ивана Калиты и Гедимины он представил наглядную и верную характеристику усобиц, не вдаваясь в особенные подробности. Это сочинение имеет несомненную цену для науки отечественной истории, ибо, соединяя в себе результаты прежних исследований по этой части Устрялова, Погодина, Кавелина, Соловьева, вносит много совершенно нового в область исторического видения, как в целом, так и в частях» [1, с. VI – VII].

У 1854 р. І. Лашнюков здобув науковий ступінь магістра російської історії. Йому належали студії «Владимир Мономах и его время», «Очерки русской историографии», «Славянская идея и ее судьба», «Современное политическое положение западных славян», рецензії на праці істориків [6, с. 32].

Особливе значення в контексті розвитку вітчизняної історичної науки мали праці І. Лашнюкова «Очерки русской историографии и истории» (К., 1872), «Пособие к изучению русской истории критическим методом» (К., 1874) [8; 9].

І. Лашнюков був переконаний, що «історіографія відомого народу – кращий виразник його характеру, його розумового і морального стану в різні епохи історії його життя, кращий показник ступеня його політичного розвитку і громадського, національного самопізнання, найвірніший відгук того, що зробив народ у своєму прожитому житті» [9, с. 2].

І. Лашнюков критично ставився до методології, яку використовували його попередники. Глибоке вивчення докторку європейських вчених дало йому можливість побачити недоліки у працях вітчизняних істориків [21, с. 6 – 10].

У 1861–1862 рр. І. Лашнюков побував у країнах Західної Європи з метою ознайомлення з історичною наукою та педагогікою. Значний інтерес становлять його «Письма из Саксонской Швейцарии про Лужицкую семинарию», які були надруковані в 1862 р. у «Вестнике Юго-Западной России» [17, с. 151; 19, с. 66; 18, с. 33]. Він особисто познайомився з відомим істориком Ф. Палацким та його працями. «Знакомство с Палацким, – зауважив І. Лашнюков, – и изучение его истории принесло мне большую пользу: я понял задачу славянской истории и сознал несостоятельность наших воззрений на славянскую и отечественную историю» [7, с. 1].

У 1868 р. І. Лашнюкова запросили до Київського університету на посаду доцента кафедри російської історії. Вступна лекція І.В. Лашнюкова «Про склад давньоруського літопису» викликала позитивні відгуки слухачів, але у жовтні 1869 р. він передчасно пішов з життя [23, с. 38].

У 1873 р. почав викладати російську історію в Ніжинському юридичному ліцеї І. Сребницький [2, с. 302–303]. Після реорганізації навчального закладу він продовжив працювати у Ніжинській гімназії, а з 1877 р. – у Ніжинському історико-філологічному інституті [2, с. 302–303]. І. Сребницький написав 20 біографічних нарисів про викладачів і випускників Ніжинської вищої школи для книги «Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко» (1881), яку впорядкував М. Гербель.

Особливий інтерес І. Сребницький виявляв до спадщини М. Гоголя. Він брав активну участь у підготовці до відкриття у 1881 р. першого пам'ятника письменникові в Ніжині, опублікував кілька праць та увів до наукового обігу нові документи про його життя і творчість. І. Сребницький був членом Історико-філологічного товариства при Ніжинському історико-філологічному інституті. Значний інтерес становлять його розвідки «К биографии Георгия Конисского», «Пушкин и русская история», а також «Очерки из истории Лицея кн. Безбородко» (1895) [15, с. 413; 14, с. 188–189].

Ніжинський юридичний ліцей являв собою важливий науковий та соціокультурний осередок. У ньому були створені необхідні умови для залучення студентів до наукової, літературної та художньої творчості, що дозволило їм згодом зробити вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки та культури. Наукова спільнота схвально зустріла студії І. Лашнюкова – одного з перших дослідників історії вітчизняної історичної науки. Значним авторитетом серед фахівців користувався М. Тулов – автор ґрунтовних праць і підручників з поетики.

ПОСИЛАННЯ

1. Вороной Ф. Предисловие // Лашнюков И.В. Пособие к изучению истории критическим методом / Ф. Вороной. – К., 1870. – Вып. 1. – С. I–XXXVI.
2. Гербель Н.В. Сребницкий И.А. / Н.В. Гербель // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко; Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб., 1881. – Отдел первый. – С. 302–303.
3. Гордина М.В. История фонетических учений: Мультимедийное учебное пособие / М.В. Гордина. – СПб., 2006. – Изд. второе. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://phonetics.spbu.ru/sites/default/files/res/phonstad/07-3-1.html>.
4. Державний архів Чернігівської області, ф. 229, оп. 1, спр. 160. Формулярний список о службе профессора русской словесности в Лицее князя Безбородко 8 класса магистра Тулова за 1848 г., 1848 г., 4 арк.
5. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. Драгоманов // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / [упоряд.: Л.Д. Березівська, Н.П. Дічек, О.В. Сухомлинська]. – К., 2003. – С. 13–29.
6. Киреева Р.А. Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины XIX в. до 1917 г. / Р.А. Киреева. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
7. Лашнюков И. Отчет о занятиях профессора Лицея князя Безбородко И. Лашнюкова во время его заграничного путешествия с ученой целью. – Б. м., 1863. – 29 с.
8. Лашнюков И.В. Очерки русской историографии / И.В. Лашнюков // Пособие к изучению русской истории критическим

методом. – К.: В Университетской типографии, 1874. – Вып. 2. – Отд. II. – С. 1–82.

9. Лашнюков И.В. Очерки русской историографии и истории (начало) / И.В. Лашнюков // Университетские известия. – 1869. – № 5. – С. 1–22.

10. Линниченко А. Курс истории поэзии для воспитанниц женских институтов и воспитанников гимназий / А. Линниченко. – К.: В Университетской типографии, 1860. – XX, 329 с.

11. Линниченко А. Курс истории поэзии для средних учебных заведений (мужских и женских); Изд. 3-е, испр. А. Линниченко. – К.: В Типографии И.А. Давиденко, 1866. – XIV, 263 с.

12. Линниченко А.И. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира, 1834–1884 / [под ред. В.С. Иконникова]. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. – С. 369–374.

13. Линниченко А.Н. М. Карамзин как преобразователь русского языка / А. Линниченко // Университетские известия. – 1866. – № 12. – Приложение. – С. 31–41.

14. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И.Ф. Павловский. – Полтава: Типо-литография преемников Домхана, 1912. – 239 с.

15. Провідники духовності в Україні: Довідник / [за ред. І.Ф. Кураца]. – К.: Вища школа, 2003. – 738 с.

16. Речь, произнесенная на торжественном акте Университета св. Владимира 4 сентября 1866 г. // Университетские известия. – 1866. – № 9. – С. 1–23.

17. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина / Г.В. Самойленко, С.Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. Миколи Гоголя, 1996. – Ч. 3. Розвиток освіти та науки в Ніжині в XVIII–XX ст. – 226 с.

18. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа 1820–1995 / Г.В. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. Миколи Гоголя, 1995. – 105 с.

19. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя, 2000. – 288 с.

20. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 420 с.

21. Самойленко О.Г. Методологія історії та історіографія у науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга пол. XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О.Г. Самойленко. – К., 2000. – 20 с.

22. Самойленко О.Г. Михайло Тулов – вчений-філолог, педагог, перший голова Історичного товариства Нестора – літописця / О.Г. Самойленко, О.В. Самойленко. // Література та культура Полісся: збірник наукових праць. – Ніжин, 2011. – Вип. 67. – С. 189–202.

23. Тарасенко О.О. Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. / О.О. Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.

24. Толбин В. Линниченко А.И. / В. Толбин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко; Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб., 1881. – Отдел первый. – С. 279–280.

25. Троцина К. Лашнюков И.В. / К. Троцина // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко; Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб., 1881. – Отдел первый. – С. 408–413.

26. Тулов М.А. О малорусском правописании / М.А. Тулов. – Воронеж: Типография Исаева, 1879. – 30 с.

27. Тулов М.А. О современном направлении изящной словесности на Западе Европы / М.А. Тулов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1851. – Ч. LXIX. – Отд. 2. – С. 145–178.

28. Тулов М.А. Обзорение лингвистических категорий (1861) // Хрестоматия по истории русского языкознания / [под ред. Ф.П. Филина]. – М.: Высшая школа, 1973. – С. 189–192.

29. Тулов М.А. Обзорение лингвистических категорий / М.А. Тулов. – К.: В Университетской типографии, 1861. – 70 с.

30. Тулов М.А. Очерк истории языкознания / М.А. Тулов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1869. – Ч. CXLII. – Отд. 4 – С. 1–21.

31. Тулов М.А. Руководство для обучающихся чтению по «Русскому букварю» / М.А. Тулов. – К.: Редакция «Киевского народного календаря», 1875. – 28 с.

32. Тулов М.А. Русский букварь / М.А. Тулов. – К.: Редакция «Киевского народного календаря», 1875. – 16 с.

33. Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття / [за редакцією О.В. Сухомлинської]: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: У двох книгах. – К., Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.

Иваненко А.А. Научные исследования преподавателей общеобразовательных кафедр Нежинского юридического лицея князя Безбородко (1840–1875 гг.)

В статье идёт речь о работах профессоров общеобразовательных кафедр Нежинского юридического лицея, которые способствовали развитию отечественной науки. Проанализированы научные студии М. Тулова, А. Линниченко, П. Иващенко, В. Белоброва, И. Лашнюкова, И. Сребницкого во время работы в Лицее и вне его.

Ключевые слова: Лицей, кафедра, студия, монография.

Ivanenko A.O. Scientific studios of General Education Departments teachers of Prince Bezborodko Nizhyn Lyceum (1840–1875)

The article determines the work of General Education Departments professors of Nizhyn Legal School, who largely served to the development of the national science. The research of M. Tulov, A. Linnicheno, P. Ivashchenko, O. Belobrov, I. Lashnyukov, I. Srebnitsky during the work in Lyceum and beyond were analysed.

Key words: Lyceum, Department, studio, monograph.

28.03.2018 р.

УДК 94(477):321.02(329.12) «186/188»

Н.А. Котельницький

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЗЕМЦІВ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ (60–80 РР. XIX СТ.)

У публікації показані основні прояви політичної боротьби представників земського ліберального руху Північного Лівобережжя з російським самодержавством та його адептами регіону у 60–80 рр. XIX ст. З'ясовані питання історії формування ліберальної опозиційної партії у земських інституціях краю та її прогресивної політичної діяльності.

Ключові слова: ліберальна опозиція, земське законодавство, міжпартійна боротьба, консервативна більшість.

Історія земського лібералізму на українських землях – одна з маловідомих та малодосліджених сторінок вітчизняної історії. В історіографії більш-менш цілісно досліджена участь земських лібералів у визвольному русі Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., однак питання політичної діяльності ліберальних земців й досі залишаються поза увагою науковців. Відтак, вдамося до спроби лаконічного висвітлення основних проявів цієї праці представниками ліберальної аристократичної фронди півночі Лівобережної України у 60–80 рр. XIX ст.

Політична діяльність, а тим більше – боротьба, потребує не тільки індивідуальних, а й колективних зусиль. Прогресивні земці Сіверщини це чудово розуміли, адже у виборних інституціях місцевого самоврядування у період першого триріччя повністю домінували представники консервативно-реакційної частини аристократії, які стали на першому етапі соціальною базою земських установ. Ясна річ, що у таких умовах маленька група опозиційно нала-